

OSMANLI İLİM, DÜŞÜNCE VE SANAT DÜNYASINDA BALKANLAR

Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı
07-09 Mayıs 2014

Toplantı Yeri:
Trakya Üniversitesi Balkan Kongre Merkezi, Edirne

İstanbul 2014

**BULGARİSTAN OSMANPAZARI (OMURTAG) BÖLGESİNDEKİ
BAZI KÖY CAMİLERİNİN NAKKAŞ İMZALI
DUVAR YAZI VE RESİMLERİ**

Lyubomir MIKOV*

Bulgaristan Osmanpazarı (Omurtag) bölgesinde bulunan Veliçka (Balibey), Vranikon (Karaohatlar, Karaatlar), Zvezditsa (1981 yılında Güllü, Salioğlu ve Tabaklar mahallelerinden kurulan bir köy) ve Plıstina (Mutaflar) köylerindeki camiler duvar yazı ve resimlerinden oluşan oldukça zengin iç bezemelerine sahipler. Bölgedeki öteki camilerde olduğu gibi söz konusu camiler de 19. yüzyılda inşa edilip tipik mescit örneğini temsil etmektedirler. Bunların çoğu aynı mimari özelliklere sahip olup temelleri dikdörtgen planlı, duvarları taş ve tuğladan işlenmiş, tavanları düz ve çatıları eğimlidir. Camilerin bazılarında iç balkonun uzantısı olan ve caminin ana cephesinden ileri çıkan giriş kısmının üstünde bulunan dış balkon da mevcuttur. Buna benzer bir dış balkon ilk başta H. 1290/M. 1873-1874 tarihli Plıstina'daki camide de bulunmuş ancak daha sonraları bu dış balkon duvarlarla çevrelenmiştir. Söz konusu dış balkonun iç mekâna dönüştürülmesi büyük olasılıkla Bulgaristan Eمارeti'nin kuruluşundan sonra, yani 1878 yılından sonra yerli halktan olan Dükkâncı Yusuf'un parasal desteği ile gerçekleştirilmiştir.¹ H. 1263/M. 1846-1847 tarihinde inşa edilen

* Prof. Dr., Bulgaristan Bilimler Akademisi Etnoloji Araştırmaları Enstitüsü, lubo_mikov@abv.bg

¹ Любомир Миков, Османска архитектура и изкуство в България. Избрани студии. Том 1, София: АИ "Марин Дринов", 2012, s. 139, resim 125.

Zvezditsa'daki caminin dış balkonunu da duvarlarla çevrelenmiştir. Bundan dolayı caminin ana cephesinin üzerinde bulunan bezemeler dışarıdan görülemez hale gelmiştir. Söz konusu bezeme, içine yerleştirilmiş altıgen iki çember ile dalgalı çerçevenin içine yerleştirilmiş ve yan yana olarak bir sıra oluşturan üç ağacı tasvir eden ve alçıdan yapılan zarif bezemelerden oluşmaktadır. Ağaç figürleri benzer tipte olup, ortadaki figür nispeten daha büyüktür. İçine yerleştirilmiş altıgen iki çember ortadaki ağaç figürünün üstünde ve iki tarafında yer almaktadır.

Bu camilerin çoğuna minare yapılmamış, ancak camilerin etrafında bulunan ağaç ya da tahtadan veya demirden yapılan basit kuleler minare fonksiyonunu yerine getirmişlerdir. Buna benzer minareler bölgenin diğer köylerinde de mevcut olup bunlar hiçbir zaman ezan okunması için kullanılmamıştır. Bunlar sırf camiler minaresiz olmasın diye yapılmıştır. Aslında bu yapmacık minareler, yanında buldukları basit görümlü binaların cami olduklarına bir işarettir. Bu bağlamda Plistina köyündeki caminin minaresi bir istisnadır çünkü bu caminin yerinde daha önceleri tuğladan yapılmış minaresi olan eski taş cami mevcutmuş. Daha sonraları cami yıktırılmış ancak minaresi muhafaza edilip sonradan inşa edilen yeni cami için kullanılmıştır.²

Söz konusu camilerin dış görünümü oldukça mütevazı olup iç mekânlarının bol bol duvar yazı ve resimleri ile bezenmiş olduğunun tahmin edilmesi güçtür.

H. 1249/M. 1833-1834 tarihinde inşa edilen Vranikon köyündeki caminin iç mekânında olan duvar yazı ve resimleri diğer camilere kıyasla daha zengindir. Bu caminin bezemelerinde, H. 1289/M. 1872-1873 yılında inşa edilen Velička köyündeki camide olduğu gibi, bitkisel ve geometrik figürler yer almaktadır. Vranikon ve Velička camilerinin bezemeleri üç tabaka şeklinde bezenmiştir.

Vranikon caminin iç mekânında olan bitkisel figür bezemelerinin çoğu sembolik ya da gerçekçi olarak çizilen vazolara konulan değişik çiçek motiflerinden oluşmaktadır. Bunlar, birinci ve üçüncü tabakada çerçevelenmiş, kartuş şeklindeki alanlar içinde bezenmiştir. Güneybatı cepheli duvarın üzerindeki

² Любомир Миков, *a.g.e.*, s. 135, 137, ил. 124.

birinci tabakada bulunan iki alanda nar yemişli ve yapraklı dal motifleri de bezenmiştir. Üçüncü tabakanın üstünde ise bitkisel motiflerden oluşan bir friz konulmuştur. Birinci tabakada başka bitkisel motiflerin de var olduğu düşünülebilir. Bunlar büyük olasılıkla daha sonraları kireçle silinmiş olabilir.

Geometrik şekiller ikinci tabakada yer alıp iki renkle noktalarla çizilmiş ve kenarları kısmen örtüşen eşkenar dörtgenlerdir. Geometrik şekillerin nokta ile çizilmesi Osmanlı sanatında sık görünen bir bezeme usulüdür.

Veliçka köyündeki caminin iç mekân bezemeleri zenginlik bakımından ikinci yerde sıralanabilir. Buranın bitkisel motiflerinin tümü ikinci tabakada yerleştirilmiş olup, alanları çerçevesizdir. Motiflerin çoğu gerçekçi olarak çizilen vazolara konulan çiçek demetlerini tasvir etmektedirler. Benzer şekilde çizilen vazoların bazıları Vranikon camiindeki vazolara benzemektedirler. Çiçek motiflerine gelince iki camide çizilen motifler birbirinden farklıdır. Aynı şekilde iki caminin duvarlarının üst kısmında çizilen frizler de farklıdır.

İki tip olan vazolar sadece çizgi ile çizilmiş olup, çiçek demetleri ve yazı içeren madalyonlar daha renkli ve görkemlidir. Her iki camide görünen, gerçekçi şeklinde çizilen vazolarda Batı Avrupalı estetiğinin etkisi söz konusu iken, Vranikon camiinde sembolik şekilde çizilen vazolarda 18. ve 19. yüzyıllara ait Osmanlı sanatında görünen Avrupalı-Şarkî karışımı gözlemlenmektedir.

Veliçka camiindeki geometrik şekiller birinci bezeme tabakasında yer alıp Vranikon camiindeki geometrik şekillere benzemektedirler. Veliçka camiinin mihrabının üst tarafında çizilen düz ve paralel çizgiler bu camiye ait bir farklılık yaratmaktadırlar.

Gerek Vranikon, gerekse Veliçka camilerinde çizilen geometrik şekiller ve bitkisel motifler elle çizilmiştir. Tecrübeli ve Osmanlı bezeme geleneği bağlamında ustalık derecesine gelmiş olan bir bezekçi tarafından yapılan bu bezemelerin sanatsal değerinin pek de dikkate şayan olmadığı söylenebilir.

Zvezditsa köyündeki caminin bezemeleri ise bezekçi imzası taşımamaktadır. Ancak bu bezemeler Vranikon, Veliçka ve Plistina köylerindeki camilerde yer alan bezemelere benzemektedir. Bundan hareketle Zvezditsa

köyündeki bezemelerin aynı bezekçiye ait olduğu düşünülebilir. Zvezditsa ve Plistina camilerinin duvarlarına çizilen şekillerin çoğu Barok üslubunda olup şablonlarla yapılmıştır.

Aşağıda üzerinde durduğum Zvezditsa camiinin iç mekânında sadece bir yazı bulunduğu için ve Plistina camiinde bulunan yazılar hakkında başka yerde yorum yaptığımdan dolayı³ burada Vranikon ile Veliçka camilerinde bulunan yazıların üzerinde duracağım.

Her dört caminin iç mekânında bulunan duvar yazıları Arapça olup⁴ elle yazılmıştır. Yazıların çoğu sülüs yazısına benzetilerek yazılmıştır. Yazılar güneydoğu, güneybatı ve kuzeydoğu cepheli duvarların üzerine yazılmıştır. Yazıların bazıları pencerelerin üstündeki alanlarda ve duvarların üzerine kartuşlara benzeyen çizilmiş alanların içine yerleştirilmiştir. Bazıları ise spesifik şekilleri olan ve sembolik olarak vazo şekillerinin içinde çizilen medalyonların içine yerleştirilmiştir.

Vranikon Camiinde Duvar Yazıları (19 adet)

Güneydoğu cepheli duvar – 12 yazı:

Mihrabın üstünde yerleştirilen iki satırlı yazı: Muhammed / ‘alayhi’s-salam (Muhammed’e selam).

Mihrabın üst kısmında yer alan yazı: [Kulla-ma:] dakhala ‘alay-ha: Zakariya: al-mihra:ba (Zakariya’nın mihrabında onun⁵ yanına girdiği zaman, Kur’an, 3:37). Aynı yazıya öteki camilerin mihraplarında da rastlanmaktadır. Plistina camiin mihrabının üstünde yerleştirilen taş levhanın üzerine de aynı yazı

³ Bkz. Любомир Миков, *a.g.e.*, s. 142-144.

⁴ Yazılar Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü Arap dili uzmanlarından Dr. Anka Stoilova tarafından okunup transliterasyon edilmiştir. Kendisine teşekkür etmeyi borç bilirim.

⁵ Yani Meriyem’in yanına.

yazılmıştır.⁶ Bence yazılan metinde “mihrap” kelimesi geçtiği için mihrapların üzerine böyle bir yazı konulmuştur.⁷

Mihrabın sağ tarafında çizilen medalyonun içindeki yazı: Allah ‘azza cala:lu-hu.

Mihrabın sol tarafında çizilen medalyonun içindeki yazı: Abu: Bakr as-Siddi:q.

Mihrabın sol tarafında çizilen çerçeve içindeki yazı: tawki:li:. Bu yazı solunda bulunan yazıda devam etmektedir.

Bir önceki yazının solunda çizilen çerçevedeki yazı: ‘ala Allah.

Mihrabın sol tarafında bulunan pencerenin üstündeki yazı: Laysa fi: al-imka:n [aksar mima: ka:na].

Duvarın sol köşesinde çizilen medalyonun içindeki yazı: ‘Umar al-Fa:ru:q.

Duvarın sağ köşesinde çizilen çerçevenin içindeki yazı: Mustafa. Bu yazı, bezekçinin ismi olup gerek Veliçka, gerekse Plstina camilerinin aynı yerde bulunan kısımlarında yazılmıştır. Arap dili uzmanı Anka Stoilova’ya göre söz konusu yazı bir hat yazısı olup ‘men sabara zafara’ (sabırlı kişi zafer kazanır) olarak da okunabilir çünkü bu yazı birleştirilmiş bir yazıdır (al-hatt al-musalsal). Bu yazı, Vranikon camiinin kuzeydoğu cepheli duvarında bezekçinin imza olarak yazdığı kendi isminin yazılış tarzına çok benzer.

Bezекçi isminin solunda kelime-i şehadet yazısı: La: ilah illa Allah [wa-] Muhammad rasu:l Allah.

Kelime-i şehadet yazısının solunda olan yazı: Ya:, Ha:fiz! Bu ibare, kelime-i şehadet ve besmele gibi ibarelerle beraber el yazmalarında sıkça rastlanan korumaya nitelikte olan bir ibaredir.⁸

⁶ Любомир Миков, *a.g.e.*, s. 143, resim 140.

⁷ Любомир Миков, *a.g.e.*, s. 67.

⁸ Стоилова, Анка: “Заклинания, свързани с арабски писмени паметници”, Български фолклор, кн. 3–4, 85–108, s. 95-96.

Mihrabın sağında olan alt pencerenin üstünde yazılan yazı: Ma: sha:['] Allah ka:na. Yazı, ibrik şeklinde yazılmıştır. Yazının solunda ise narı andıran bir meyve motifi çizilmiştir.

Güneybatı cepmeli duvar – 3 yazı:

Duvarın sol köşesinde bulunan alt pencerenin üstündeki yazı: kullu men 'alayha: fan. كل من عليها فان.

Duvarın ortasında çizilen medalyonun içinde yazılan yazı: Abu: 'Ubaydah. Bu yazıda Peygamber Muhammed'in en yakın arkadaşlarından olan Ebu Ubeyde ibni Cerrah (583–638) kastedilmektedir. Ebu Ubeyde, 624 tarihli Bedir muharebesinde putperestlerin adına savaşan öz babasının karşısına çıkıp onu öldürmüştür.⁹ Peygambere göstermiş olduğu fedakârlıktan dolayı Kur'an-ı Kerim'de de övülmüştür (Kur'an, 59: 22). Ebu Ubeyde, Peygamberin en yakın on arkadaşı (*ashab*) arasında yere sahip olup dört halifeden hemen sonra beşinci sırada yer almaktadır.

Balkonun yanındaki alt pencerenin üstünde olan üç satırlı yazı: Qadr / al-'a: tiyah la: ya'rifu-ha: illa: / ahl al-bala:'. Sadaqat. Bu ibare Horasanlı dini lider ve "Zamanının Lokman'ı" diye bilinen Hatimü'l-Assam Abdürrahman ez-Zahid'indir (ö. 852).¹⁰

Kuzeydoğu cepmeli duvar – 4 yazı:

Duvarın sağ köşesinde çizilen medalyonun içindeki yazı: 'Uthma:n dha an-nu:rayn. Bu yazıda, üçüncü halife Osman (575–656) kastedilmektedir. Aynı

⁹ Gibb, H. A. R., "'Ubayda al-Djarrah", *The Encyclopaedia of Islam*, New Edition. Vol. I, Leiden/London, 1960, s. 158-159. Ayrıca bkz. Çevrimiçi:

http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%B1%D1%83_%D0%A3%D0%B1%D0%B0%D0%B9%D0%B4%D0%B0_%D0%B8%D0%B1%D0%BD_%D0%B0%D0%BB%D1%8C-D0%94%D0%B6%D0%B0%D1%80%D1%80%D0%B0%D1%85 (erişim tarihi 03.10.2013).

¹⁰https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=155666251197383&id=153133908117284 (erişim tarihi 03.10.2013).

yazı Phstina camiinin kuzeydoğu cepheli duvarında da yer almaktadır. Bulgaristan'daki camilerde genelde sadece halife Osman'ın ismi rastlanılmakta olup bu iki camide kullanılan ibare bir istisnadır. Halife Osman Rûkiye ile, onun ölümünden sonra da Ümmügülsüm ile olmak üzere Peygamber Muhammed'in iki kızıyla evlendiğinden 'İki Nur'un Sahibi' olarak vasıflandırılmıştır.

Sağ alt pencerenin üstünde çizilen medalyonun içindeki yazı: 'Ali, karrama Allah wacha-hu. Bu yazıda kastedilen zat, Ali bin Ebu Talib olup isminin son harfi Zülfikar kılıcı şeklinde çizilmiştir.

Sol alt pencerenin üstünde çizilen medalyonun içindeki yazı: Hasan, radia Allah 'an-hu. Bu yazıda kastedilen Hasan, Ali bin Ebu Talib'in büyük oğlu ve ikinci Şii imamıdır (ö. 669).

Sol alt pencerenin üstündeki üç satırlı yazı: Ta'mi:r wa-naqqa:sh / 'an 'Uthma:n Paza:r Mustafa bin Qadri: / sana 1291 [1874-1875]. Yazıda caminin bezemesini yapan Mustafa, bu defa babasının ismini ve nereli olduğunu, yani Osmanpazarlı olduğunu bildirmiştir.

Veliçka Camiindeki Yazılar (13 adet)

Güneydoğu cepheli duvar – 6 yazı:

Mihrabın üst sağ tarafında çizilen medalyonun içindeki yazı: Allah, celle cala:lu-hu. Aynı yazı Zvezditsa camiinin mihrabın üstünde de mevcuttur.

Mihrabın üst sol tarafında çizilen medalyonun içindeki yazı: Muhammad 'aleyhi's-sala:m.

Mihrabın en alt kemerin üstünde bulunan yazı: [Kulla-ma:] dakhala 'alay-ha: Zakariya: al-mihra:ba.

Mihraptaki yazının solunda bulunan yazı okunamıyor.

Duvarın sol köşesinde çizilen medalyonun içindeki yazı: Abu Bakr as-Siddi:q.

Duvarın sağ köşesinde çizilen çerçeve içindeki yazı: Mustafa. Bu yazı bezekçiyi kastetmektedir.¹¹

Güneybatı cepheli duvar – 3 yazı:

İçlerine çiçek konulan iki vazo çiziminin geniş kısmında yerleştirilen yazılar. Bu yazıların Arapça yazısına benzemekle beraber okunması güçtür. Sağ vazodaki yazıda sadece Osman ismi okunabiliyor.

İki vazonun altındaki yazı: Qa:la an-Nabi;’ salla Allah ‘alay-hi wa-sallam.

Kuzeydoğu cepheli duvar – 4 yazı:

Duvarın sağ köşesinde çizilen çiçekli iki vazonun arasında çizilen medalyonun içindeki yazı: ‘Umar al-Fa:ru:q.

Bir kompozisyon oluşturan yan yana çizilen iki medalyondan sağ medalyonun içindeki yazı: ‘Uthma:n dha: an-nu:rayn.

Aynı kompozisyonun sol medalyonunun içindeki yazı: ‘Ali, karrama Allah wagha-hu. Bu yazıda Ali’nin son harfi Zülfikar kılıcının şeklini almıyor.

Aynı kompozisyonun altında olan yazı: Inna-hu min Sulayma:n wa-inna-hu bi-smi [Allah ar-Rahma:m ar-Rahi:m] (Kur’an, 27: 30).

Plistina köyündeki cami hakkında yazdığım makalede Osmanpazarlı Mustafa ibni Kadri isimli duvar resimlerini yapan bezekçinin büyük olasılıkla Bektaşî olduğunu tahmin etmiştim.¹² (Миков 2012: 146). Bu yöndeki tahminim için üç ipucu söz konusudur. Bunlardan birincisi caminin güneybatı duvarındaki bir yazıda Şiiliği destekleyen Bilal Habeşi’nin (ö. 641 r.)¹³ isminin yazılmış

¹¹ Bu yazının özellikleri hakkında Vranikon Camii’ndeki benzer yazıya ilişkin yukarıda vermiş olduğumuz açıklamalara bakınız.

¹² Любомир Миков, *a.g.e.*, s. 146

¹³ Habeşi lakabı ile şöhret kazanan Bilal ibni Rabah Билал ибн Рабах İslam tarihinde ilk müezzin olmuştur. Peygamber Muhammed’in muasırı olup peygamber tarafından azat edilip hayat boyunca peygamberin ashabı olmuştur (Arafat 2001: v. 1.1).

olmasıdır.¹⁴ Kanaatimce bu zatın isminin yazılması bezekçinin Heterodoks Müslüman olduğuna dair bir işarettir. Öte yandan 19. yüzyılın sonuna kadar Vranikon köyünde büyükçe bir Bektaşî tekkesi mevcuttu.¹⁵

Diğer iki ipucu duvar resimleri olup daha dolaylı bir şekilde tahminlerimi desteklemektedir. Bunlardan biri caminin kuzeydoğu duvarının üzerinde çizilen iki ayvadan oluşan natürmort, ötekisi ise yine aynı duvara sarı renkle çizilen üç çiçek resmidir. Kanaatimce bu resimlerde gözlemlenen objelerin seçimi tesadüf değildir. Çünkü Kuzeydoğu Bulgaristan'da yaşayan Alevi ve Bektaşî halkının arasında ayva ağacının ve bu ağacın meyvelerinin kutsal olduğu kabul edilmektedir. Sarı renkle çizilmiş çiçeklerin ise yine bu halkın arasında yandaşlık işareti olarak kullanılan kadifeçiçeğini simgeledikleri düşünülebilir.¹⁶

Vranikon camiinin kuzeydoğu duvarındaki medalyonun içinde yazılan Ali ismi tahminlerimi doğrulamaktadır. Üstelik buradaki Ali isminin yazılışında son harf Şiiliği ve Bektaşîliği simgeleyen Zülfikar kılıcı şeklinde çizilmiştir.¹⁷ Bektaşî olmayan bir bezekçi tarafından böyle bir yazı yazıldığına düşünülmesi güçtür. Haliyle bu bildiride ele aldığımız dört caminin bezekçisi Mustafa ibni Kadri'nin Bektaşî olduğu kanaatindeyim.

Sonuç olarak bildiride yapılan yorumlar ve öne sürülen görüşler bu şekilde özetlenebilir. Ele aldığımız duvar yazı ve resimleri Bulgaristan'da bulunan camilerde nadir rastlan örneklerdir. Söz konusu duvar yazı ve resimleri, Osmanpazarlı Mustafa ibni Kadri isimli bezekçinin imzasını taşımaktadırlar. Bezekçinin çizdiği eserlerin altına imza attığı gerek Bulgaristan, gerekse Balkanlar'da Osmanlı sanatında çok nadir gözlemlenen bir gerçektir. Belli oluyor ki söz konusu bezekçi iyi eğitilmiş ve ustalığından emin olan bir sanatçı idi. Çizdiği bazı yazılar ve resimler onun Bektaşî yandaşı olduğuna dair bir işarettir.

¹⁴ Любомир Миков, *a.g.e.*, s. 144.

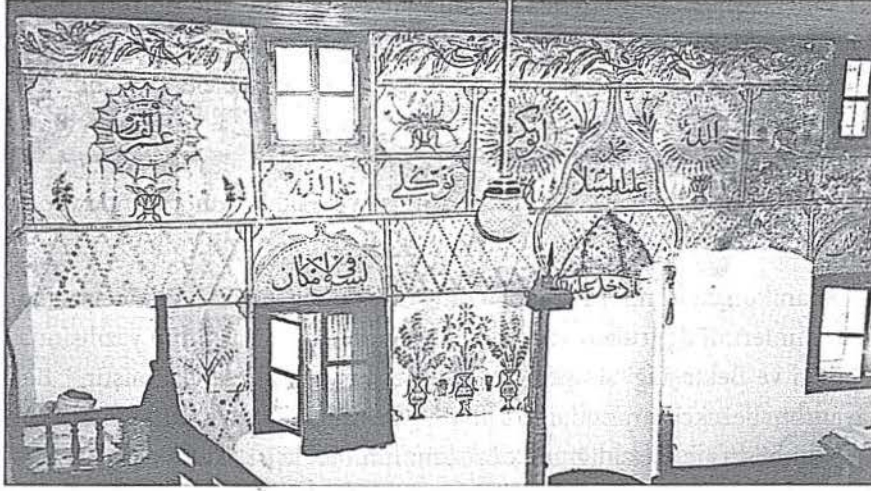
¹⁵ Любомир Миков, *a.g.e.*, s. 145.

¹⁶ Любомир Миков, *a.g.e.*, s. 145-146.

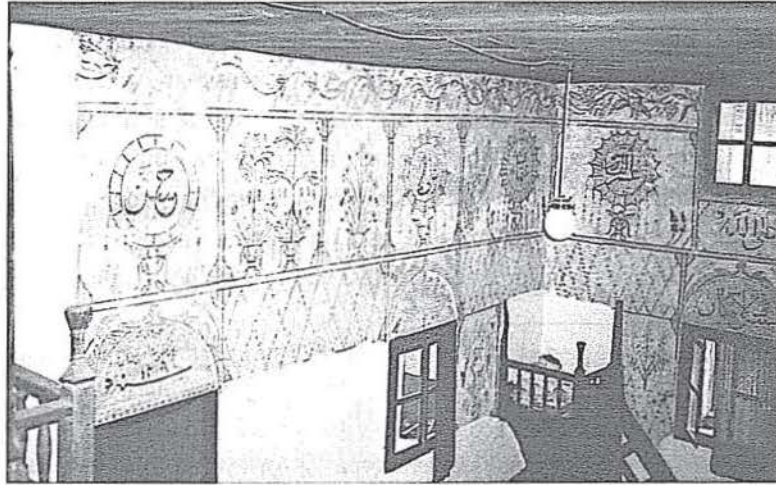
¹⁷ Любомир Миков, Култова архитектура и изкуство на хетеродоксните мюсюлмани в България (XVI–XX век). Бекташи и кзълбаши/алеви. Второ допълнено и преработено издание, София: АИ “Марин Дринов”, 2007, s. 294-299.

19. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilen bu dört caminin iç mekân bezemelerinin Osmanlı sanat geleneği ile bağlı olmanın yanı sıra bu geleneğe katkıda buldukları da inkâr edilemez bir gerçektir.

FOTOĞRAFLAR

Vranikon Camii'nin güneydoğu cepheli (mihraplı) duvarı

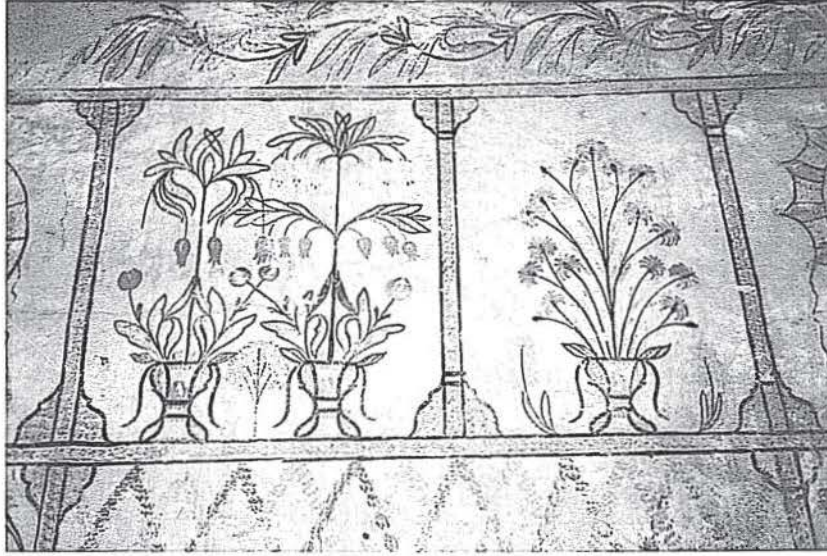
Vranikon Camii'nin kuzeydoğu cepheli duvarı

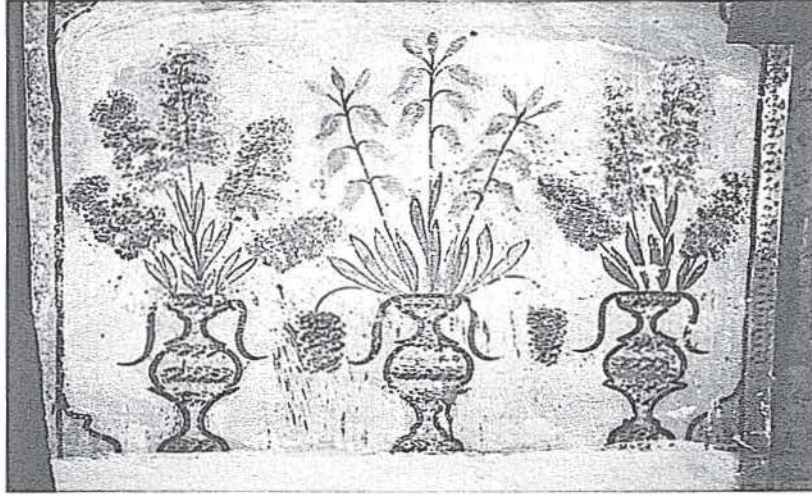
Vranikon Camii'nin iç mekan bezemesinden detaylar,
üst sağda bezekçi Mustafa'nın kısaltılmış imzası.

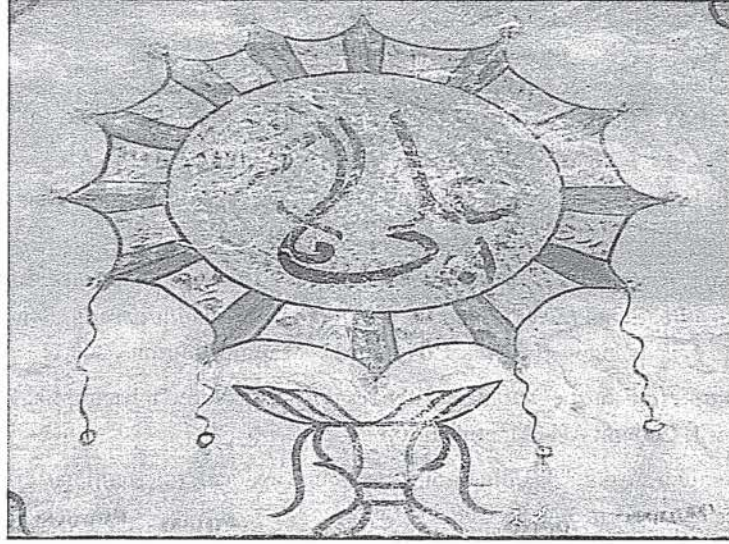
Vranikon Camii'nin bezekçisinin uzun imzası

Vranikon Camii'nin duvar resimlerinde yer alan bitkisel motifler

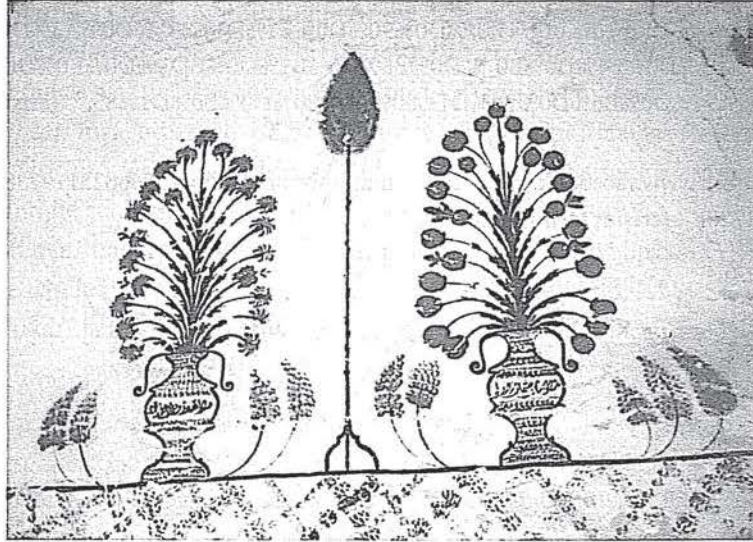

Vranikon Camii'nin duvar resimlerinde yer alan bitkisel motifler

Vranikon Camii'nin iç mekan bezemesinden detay:

Ali ismi yazısının son harfi Zulfikar kılıcı şeklinde çizilmiş

Velička Camii'nin duvar resimlerinde yer alan bitkisel motifler

Kaynakça

Arafat, W. "Bilal b. Rabah", *The Encyclopaedia of Islam*, CD-ROM Edition v. 1.1. Leiden, 2001.

Gibb, H. A. R. „Ubayda al-Djarrah“, *The Encyclopaedia of Islam. New Edition*. Vol. I, Leiden/London, 1960.

Миков, Любомир: *Култова архитектура и изкуство на хетеродоксните мюсюлмани в България (XVI–XX век). Бекташи и кѳзѳлбаши/алеви. Второ допълнено и преработено издание*, София: АИ „Марин Дринов“, 2007.

Миков, Любомир: *Османска архитектура и изкуство в България. Избрани студии. Том 1*, София: АИ „Марин Дринов“, 2012.

Стоилова, Анка: „Заклинания, свързани с арабски писмени паметници“, *Български фолклор*, кн. 3–4, 85–108.

Internet

“<http://dagteolog.ru/Dokumenti/pdf/Ihya%201.pdf>, (erişim tarihi 03.10.2013)

“http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%B1%D1%83_%D0%A3%D0%B1%D0%B0%D0%B9%D0%B4%D0%B0_%D0%B8%D0%B1%D0%BD_%D0%B0%D0%BB%D1%8C-D0%94%D0%B6%D0%B0%D1%80%D1%80%D0%B0%D1%85,” (erişim tarihi 03.10.2013)

“https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=155666251197383&id=153133908117284”, (erişim tarihi 03.10.2013)